УПОВНОВАЖЕНИЙ
ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
З ПРАВ ЛЮДИНИ

UKRAINIAN
PARLIAMENT COMMISSIONER
FOR HUMAN RIGHTS

вул. Інститутська, 21/8
01008, м. Київ, Україна

Tel.: (+380 44) 253 2203
Fax.:(+380 44) 226 3427
E-mail: hotline@ombudsman.gov.ua
http:// www.ombudsman.gov.ua

21/8, Instytutska str.
Kyiv, 01008, Ukraine

№ 1-1/16-26 «04» січня 2017 р.

Конституційний Суд України

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПОДАННЯ

щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень речення третього частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України

1. Відповідно до частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України *(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88)* (далі – КПК) під час підготовчого судового засідання суд за клопотанням учасників судового провадження має право обрати, змінити чи скасувати заходи забезпечення кримінального провадження, в тому числі запобіжний захід, обраний щодо обвинуваченого. При розгляді таких клопотань суд додержується правил, передбачених розділом II цього Кодексу. За відсутності зазначених клопотань сторін кримінального провадження застосування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, вважається продовженим.

Положення речення третього частини третьої статті 315 КПК не відповідають Конституції України у зв'язку з наступним.

2. Україна є демократичною, правовою, соціальною державою, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави; в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії; (статті 1, 3, 8 Основного Закону України).

Конституційний Суд України вважає, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України,

переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права (Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016, абзац третій п. 2.1).

3. Відповідно до частин першої та другої статті 29 Конституції України кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

3.1 За правовою позицією Конституційного Суду України серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої у особи є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним та невідчужуваним конституційним правом людини і передбачає можливість вибору своєї поведінки з метою вільного та всебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно і на власний розсуд пересуватися по території держави, обирати місце проживання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлюються Конституцією та законами України.

У справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України "Про психіатричну допомогу" (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) Конституційний Суд України, виходячи з позиції врахування приписів чинних міжнародних договорів та практики тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, зокрема Європейським судом з прав людини (далі – Європейський суд), вказав, що оскільки стаття 29 Конституції України кореспондується зі статтею 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), то відповідно до принципу дружнього ставлення до міжнародного права практика тлумачення та застосування вказаної статті Конвенції Європейським судом має враховуватися при розгляді справи (Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016, № 2-рп/2016, абзац третій п. 2.3).

3.2 Із практики Європейського суду вбачається, що стаття 5 Конвенції, разом із статтями 2, 3 та 4, посідає провідне місце серед основоположних прав, що гарантують фізичну безпеку особи, і тому її важливість є надзвичайною. Її основною метою є запобігання свавільного чи невиправданого позбавлення свободи (пункт 30 рішення у справі "МакКей проти Сполученого Королівства" від 3 жовтня 2006 року) (Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016, № 2-рп/2016, абзац четвертий п. 2.3).

Європейський суд неодноразово наголошував, що стаття 5 Конвенції гарантує основоположне право на свободу та недоторканність, яке є найважливішим у

демократичному суспільстві у розумінні Конвенції. Право на свободу є, з точки зору Конвенції, надто важливим у демократичному суспільстві, щоб допускати втрату особою можливості користуватися захистом Конвенції навіть, якщо вона сама дозволить відповідним органам затримати себе (див. рішення у справах "Де Вілде, Оомс і Версип проти Бельгії" (De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium) від 18 червня 1971 року, пункт 65, та «Осипенко проти України», № 4634/04, від 09.11.2010 р., пункт 48).

Відповідно до пункту 1 статті 5 Конвенції кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом, зокрема, як законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення (підпункт «с» пункту 1 статті 5 Конвенції).

У своїх рішеннях Європейський суд також вказував, що для того, щоб позбавлення свободи не вважалось свавільним, додержання національного закону при його застосуванні є недостатнім. Такий захід має бути необхідним за конкретних обставин (див. рішення у справі "Нештак проти Словаччини" (Nestak v. Slovakia), № 65559/01, пункт 74, від 27 лютого 2007 року). Європейський суд вважає, що тримання під вартою у відповідності до підпункту «с» пункту 1 статті 5 Конвенції має задовольняти вимогу пропорційності. Наприклад, у справі "Амбрушкевич проти Польщі" (Ambruszkiewicz v. Poland) (№ 38797/03, пункти 29-32, від 4 травня 2006 року) розглядалось питання, чи було взяття заявника під варту конче необхідним для забезпечення його присутності в суді та чи могли інші, менш суворі заходи бути достатніми для досягнення цієї цілі (див. рішення у справі "Ладент проти Польщі" (Ladent v. Poland), № 11036/03, пункт 55, ECHR 2008-... (витяги)).

3.3 Згідно з положеннями пункту 3 статті 5 Конвенції кожен, кого заарештовано або затримано згідно з положеннями підпункту "с" пункту 1 цієї статті, має негайно постати перед суддею чи іншою посадовою особою, якій закон надає право здійснювати судову владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження. Таке звільнення може бути обумовлене гарантіями з'явитися на судове засідання.

Розумність строку тримання під вартою Європейським судом ніколи не оцінюється *in abstracto*. За позицією Європейського суду пункт 3 статті 5 Конвенції не може вважатися таким, що безумовно дозволяє тримання під вартою, якщо тривалість такого тримання не перевищує певного строку. Виправдання будь-якого періоду тримання під вартою, незалежно від того, наскільки воно коротке, має бути переконливо продемонстроване органами державної влади (див. рішення у справі "Шишков проти Болгарії" (Shishkov v. Bulgaria), № 38822/97, пункт 66).

Під переконливим демонструванням існування дійсної необхідності продовжувати тривання особи під вартою Європейський суд розуміє обов'язок держави у кожному випадку доводити існування «відповідних і достатніх»

підстав для подальшого тримання її під вартою, у разі відсутності таких підстав особа має бути звільнена. (див. рішення від 8 червня 1995 р. у справі «Ягчі і Саргін проти Туреччини» (Yagci and Sargin v. Turkey), п. 52, Series A, № 319 A). **Щоб дотримати цієї вимоги, національні судові органи повинні дослідитн усі факти за і проти існування реального суспільного інтересу, який, за належного врахування принципу презумпції невинуватості, виправдовує відступ від вимоги забезпечення поваги до особистої свободи, і викласти ці міркування у своїх рішеннях, якими вони відмовляють у задоволенні клопотання про звільнення. Встановлення таких фактів та підміна національних органів влади, які постановили рішення щодо тримання заявника під вартою, не є завданням Європейського суду. Суд має визначити, чи є у справі порушення пункту 3 статті 5 Конвенції, головним чином, виходячи з підстав, викладених у відповідних рішеннях національних судів, і фактів, зазначених заявником у його скаргах** (див. рішення у справі «Лабіта проти Італії» (Labita v. Italy) [ВП], заява № 26772/95, п. 152, ECHR 2000-IV).

Так, у справі «Хайредінов проти України» (рішення від 14 жовтня 2010 р., № 38717/04, пункт 41) національні суди виправдовували продовжуване тримання заявника під вартою головним чином тяжкістю пред'явлених заявнику обвинувачень. Відмовляючи у задоволенні його клопотань про звільнення та подовжуючи строк його тримання під вартою без посилання на будь-які конкретні факти, вони вважали, що цієї єдиної підстави було достатньо для презумпції, що особа може ухилятися від слідства і суду або іншим чином перешкоджати ходу розслідування. Що стосується тримання заявника під вартою протягом судового розгляду до винесення вироку, єдине, на що посилався суд, було те, що запобіжний захід вважався виправданим, не надаючи будь-якої оцінки його виправданості з точки зору спливу часу та прогресу в розгляді справи. З огляду на вказане Європейський суд не визнав, що ці підстави для продовжуваного тримання заявника під вартою є "відповідними та достатніми", і постановив порушення п. 3 статті 5 Конвенції.

У справі «Биков проти Росії» ("Bykov v. Russia", від 10.03.2009 року, № 4378/02, пункти 64-68) Європейський суд вкотре підтвердив, що тягар доведення при вирішенні питань щодо продовження тримання особи під вартою не має перекладатись на затриману особу з тим, щоб вона доводила наявність причин, які виправдовують її звільнення.

У цій справі заявник перебував під вартою один рік та вісім місяців до та під час судового провадження у його кримінальній справі. За весь цей час національний суд розглянув щонайменше десять клопотань про звільнення з-під варти. Кожного разу клопотання було відхилено з мотивів тяжкості злочину, в якому обвинувачувався заявник (замовне вбивство), можливості втечі заявника та перешкоджання ним розслідуванню злочину, а також можливості впливу з його сторони на свідків. Однак, у всіх судових рішеннях з цього питання перелічувались ці підстави без подальшого їх обґрунтування відповідними та достатніми аргументами.

Європейський суд відмітив, що з плином часу мотивація судових рішень не змінювалась з тим, щоб відобразити ситуацію, що розвивалась, та переконатись в

тому, що ці підстави залишались правомірними на більш пізній стадії провадження кримінальної справи. Уряд держави-відповідача стверджував, що обставини справи та особистість заявника є достатніми для обґрунтованості тримання його під вартою. З цього приводу Європейський суд зазначив, що це саме по собі не звільняє національні суди від обов'язку вказувати мотиви, за яких вони доходили своїх висновків, особливо на більш пізніх стадіях провадження. Європейський суд знову підтвердив, що в справах, в яких обставини справи, які б могли виправдати тримання особи під вартою, можливо й існували, але не були вказані національними судами у відповідних судових рішеннях, в задачі Суду не входить встановлювати такі обставини і підміняти собою національні органи, які постановляли рішення про тримання особи під вартою.

З огляду на вказане Європейський суд дійшов висновку, що національні судові органи не надали відповідних та достатніх аргументів для виправдання продовження строку тримання заявника під вартою і, відповідно, мало місце порушення статті 5 Конвенції.

Отже, розглядаючи скаргу особи на свавільне тримання її під вартою, Європейський суд аналізує судові рішення на предмет їх обґрунтованості, звертаючи увагу на наступне:

1. Чи містить судове рішення, крім посилання на законодавчі підстави тримання під вартою, достатні та відповідні аргументи, які обґрунтовують застосовність та актуальність вказаних законодавчих підстав за конкретних обставин справи та враховують стадію провадження. Чи вбачається з судового рішення те, що національний суд проаналізував всі аргументи за та проти тримання особи під вартою.

2. Чи обґрунтовуються судові рішення однаковими законодавчими підставами протягом тривалого строку, незважаючи на просування розслідування у справі, зважаючи на те, що одні і ті самі ризики тільки у виключних випадках можуть виправдовувати продовжуване тримання особи під вартою протягом усього провадження у справі до постановлення вироку у справі.

3. Чи містять судові рішення аналіз того, чому менш тяжкі для права особи на свободу запобіжні заходи не можуть бути застосовні для запобігання реалізації ризиків, якими обґрунтовується необхідність тримання особи під вартою.

Відсутність у судовому рішенні відповідної аргументації, навіть якщо за обставин справи продовжуване тримання особи під вартою є дійсно виправданим, призводить до висновку про необґрунтованість судового рішення і, відповідно, до висновку про порушення вказаного права, гарантованого статтею 5 Конвенції.

4. З аналізу положень статті 29 Конституції України вбачається, що частина друга цієї статті, поряд з вимогою дотримання законодавства, також передбачає, що тримання особи під вартою може відбуватись не інакше, як за вмотивованим рішенням суду.

Враховуючи принцип дружнього ставлення до міжнародного права, що використовується в рішеннях Конституційного Суду України, вбачаться, що термін «вмотивоване рішення суду», що вживається в частині другій статті 29

Конституції України, має тлумачитись з урахуванням практики Європейського суду щодо цього питання.

Це означає, що законодавець має забезпечувати прийняття такого правового регулювання, яке надає можливість реалізувати конституційні вимоги, створює механізм, за якого суд при вирішенні питання щодо необхідності тримання особи під вартою має постановити обґрунтоване рішення, тобто рішення, яке б містило не тільки посилання на законодавчі підстави або обмежувалось твердженням про відсутність підстав для зміни запобіжного заходу, але й аналіз всіх аргументів за та проти тримання під вартою в контексті конкретних обставин справи з врахуванням стадії провадження, аналіз незастосовності менш тяжких для права особи на свободу запобіжних заходів.

5. Оскаржуване положення третього речення частини третьої статті 315 КПК передбачає, що за відсутності клопотань сторін кримінального провадження про зміну чи скасування заходів забезпечення кримінального провадження, обраних під час досудового розслідування, застосування таких заходів вважається продовженим.

Відповідно до статті 131 КПК заходи забезпечення кримінального провадження застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження. Заходами забезпечення кримінального провадження є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи.

Одними з видів запобіжних заходів відповідно до статті 176 КПК є домашній арешт і тримання під вартою.

Аналіз вказаних положень законодавства свідчить, що оскаржуване положення статті 315 КПК дозволяє за відсутності клопотань про скасування або зміну запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою або домашнього арешту вважати продовженими просто автоматично. Це положення не зобов'язує суд ані мотивувати рішення щодо необхідності продовження застосування таких запобіжних заходів, ані вказувати строк, на який захід продовжується.

Таким чином, оскаржуване положення уможливлює продовження обмеження свободи особи лише на підставі законодавчого положення. Відсутність обов'язку вдаватись до такого аналізу та відображати його в судових рішеннях призводить до автоматичного обмеження свободи особи тільки на тій підставі, що провадження у її кримінальній справі триває. Беручи до уваги презумпцію невинуватості до постановлення обвинувального вироку судом, таке обмеження свободи є свавільним.

Практика застосування оскаржуваного положення стала предметом аналізу відповідності вимогам статті 5 Конвенції у справі «Ігнатов проти України» (рішення від 15.12.2016 року, заява № 40583/15). Розглянувши скаргу заявника за статтею 5 Конвенції в аспекті рішення національного суду, постановленого саме на підставі оскаржуваного положення КПК, Європейський суд визнав, що не зважаючи на те, що кримінальна справа перейшла на нову процесуальну стадію, національний суд не надав жодного аргументу у своєму рішенні. Це залишило

заявника в стані невизначеності щодо підстав його тримання під вартою після дати цього рішення. Визнаючи порушення п. 1 статті 5 у зв'язку з вказаним, Європейський суд вкотре повторив позицію щодо того, що відсутність мотивації в судовому рішенні щодо продовження тримання особи під вартою несумісне з принципом захисту від свавілля, що передбачається п. 1 статті 5 Конвенції.

Про те, що оскаржуване положення призводить до саме такого його застосування, свідчать багаточисельні судові рішення (наприклад, ухвала Московського районного суду м. Харкова від 21.01.2016 року по справі № 643/20554/15-к; ухвали Голосіївського районного суду м. Києва від 26.02.2016 року по справі № 752/3209/16-к та від 24.03.2016 року по справі № 752/987/15-к; ухвали Шевченківського районного суду м. Києва від 04.03.2016 року по справі № 761/7384/16-к, від 21.03.2016 року по справі № 761/8248/16-к, від 01.08.2016 року по справі № 761/23454/16-к та від 16.08.2016 року по справі № 761/28381/16-к).

6. З огляду на вказане, вбачається, що третє речення частини третьої статті 315 КПК, встановлюючи, що запобіжний захід у вигляді тримання особи під вартою або домашнього арешту має вважатись продовженим у разі відсутності клопотань сторін про зміну або скасування такого заходу, не зобов'язуючи при цьому суд постановляти обґрунтоване судове рішення, позбавляє особу адекватного захисту від свавілля, що є несумісним з вимогами частини першої статті 8 та частини другої 29 Конституції України у їх взаємозв'язку.

7. Керуючись статями 101 і 147, частиною другою статті 150 Конституції України, п. 1 статті 13, статтею 39 Закону України "Про Конституційний Суд України", п. 3 частини першої статті 13 та статтею 15 Закону України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини",

ПРОШУ:

Визнати положення речення третього частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України таким, що не відповідає положенням частини першої статті 8 та частини другої статті 29 Конституції України у їх взаємозв'язку.

У конституційному провадженні за цим поданням братиму участь особисто.

Додатки:

1. Конституція України (витяг).
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (витяг).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України (витяг).

4. Рішення Конституційного Суду України від 01.06.2016 р. № 2-рп/2016, абзац третій п. 2.1 та абзаци третій і четвертий п. 2.3 (витяг).

5. Ухвала Московського районного суду м. Харкова від 21.01.2016 року по справі № 643/20554/15-к.

6. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 26.02.2016 року по справі № 752/3209/16-к.

7. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 24.03.2016 року по справі № 752/987/15-к.

8. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 04.03.2016 року по справі № 761/7384/16-к.

9. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 21.03.2016 року по справі № 761/8248/16-к.

10. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 01.08.2016 року по справі № 761/23454/16-к.

11. Ухвала Шевченківського районного суду м. Києва від 16.08.2016 року по справі № 761/28381/16-к.

12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Де Вілде, Оомс і Версип проти Бельгії" (De Wilde, Ooms and Versyp v. Belgium) від 18 червня 1971 року, пункт 65; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Осипенко проти України», № 4634/04, від 09.11.2010 р., пункт 48; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

14. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Лабіта проти Італії" (Labita v. Italy), № 26772/95, пункт 152; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

15. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Нештак проти Словаччини» (Nestak v. Slovakia), № 65559/01, від 27 лютого 2007 року, пункт 74; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

16. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Ладент проти Польщі" (Ladent v. Poland), № 11036/03, пункт 55; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

17. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Шишков проти Болгарії" (Shishkov v. Bulgaria), № 38822/97, пункт 66; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ягчі і Саргін проти Туреччини» (Yagci and Sargin v. Turkey), від 8 червня 1995 р., п. 52; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Хайредінов проти України» від 14 жовтня 2010 року, заява № 38717/04, пункт 41; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

20. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Биков проти Росії» ("Bykov v. Russia"), від 10.03.2009 року, заява № 4378/02, пункти 64-68; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

21. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ігнатов проти України» від 15.12.2016 року, заява № 40583/15, пункт 36; http://hudoc.echr.coe.int (витяг).

В.В. Лутковська